

NEOPALLADIJEVSKE JEDNOBRODNE CRKVE 18. STOLJEĆA U SJEVERNOJADRANSKOJ HRVATSKOJ

Vladimir Marković

UDK 726.54(497.13) "17"

Izvorni znanstveni rad

Vladimir Marković

Zagreb, Filozofski fakultet

Predmet istraživanja je skupina crkava 18. stoljeća iz Istre i Hrvatskog primorja koje tipski pripadaju venecijanskoj arhitekturi Settecenta. Autor pokušava pokazati "razvoj" spomenutog tipa, nalazeći ishodište ne samo u djelu A. Palladija, nego i u ranijoj arhitekturi venecijanske renesanse. Razmatrajući pojedinačne primjere neopalladijevskih crkava istarsko-primorske skupine autor je ustanovio da crkva u Umagu (1730.) pokazuje da se spomenuti tip srazmjerno rano usvaja na hrvatskoj obali Jadrana te da je umaška crkva neposredno potaknula njegovo usvajanje. Porečka crkva sv. Marije od Andela, lošinjska sv. Antuna Opata i grožnjanska župna crkva pokazuju raspon različitosti koji je unutar normativnih određenja neopalladijevskog tipa ostvaren na istarsko-primorskom području. Za franjevačku crkvu u Rovinju utvrdio je dvije faze njezine izgradnje. Crkvu u Taru (1800.) tumači kao pojednostavnjenje neopalladijevskog arhitektonskog tipa i neposredno potom, u župnoj crkvi u Humu njegovo svođenje samo na građevne elemente.

Za arhitekturu 18. stoljeća na području Istre i Hrvatskog primorja osobito je značajna skupina velikih, uglavnom župnih crkava kod kojih se ponavlja ista organizacijska shema. Imaju izduženi pravokutni brod koji je nadsvođen u drvenoj građi konstruiranim i ožbukanim svodom koritasta oblika. Kod tih su crkava zidovi broda raščlanjeni parovima pilastara, iznimno polustupova, podignutim na visoke postamente. Između pilastarskih parova zid je produbljen plitkim kapelama odnosno oltarnim nišama. Ovisno o broju pilastarskih parova, tri su, a rjeđe dva para kapela ili niša s oltarima. Zidove broda zaključuje široko, povrh nosača obratima raščlanjeno grede. Brod je osvjetljen prozorima, postavljenim u osi kapela, iznad gređa, pa je svod na tim mjestima zasječen susvodnicama.

Susvodnica je također iznad trijumfalnog luka, jer on visoko seže u zonu svoda, te iznad pročelnog zida broda na kojem se ponavlja ista pilastarska podjela kao i na zidu prema svetištu pa i obris trijumfalnog luka upušten u zidnu plohu.

Crkva spomenutog oblika na području Istre i Hrvatskog primorja prepoznala je Radmila Matejčić i nazvala ih je “primorskom skupinom”.¹ U skupinu je uključila župne crkve u Umagu, Buzetu, Grožnjanu, Završju, Bujama, crkvu sv. Antuna Opata u Velom Lošnju i Gospu od Anđela u Poreču. Budući da su crkve građene tokom šezdesetak godina, od 1730. do 1790., Radmila Matejčić je zaključila da su “odraz lokalnog ukusa, pa iako se ne može utvrditi središte odakle stižu njihovi arhitekti, pobude moramo tražiti u arhitekturi venecijanskog settecenta, a pri tome ne smijemo zaboravljati na Giorgia Massaria i njegova rješenje”.² Istoj skupini crkava treba priključiti i onu franjevačku u Rovinju te crkve u Semićima i Taru, tako da vrijeme njihove izgradnje seže do kraja 18. stoljeća, jer je izgradnja crkve u Taru završena 1800. godine.³ Međutim, krenimo od njihovog zajedničkog naziva. Naziv “primorska” skupina Radmila je Matejčić usvojila od Nace Šumija koji je, razmatrajući baroknu arhitekturu u Sloveniji, tako nazvao crkve u primorskom i krškom dijelu, želeći ih samo regionalno odrediti, a ne i u njihovim arhitektonskim osobinama.⁴ Ali u Hrvatskom primorju i Istri isti bi se naziv odnosio isključivo na građevine koje se nalaze na samoj obali. Nasuprot tome, znatan ih je broj u središnjem i od mora udaljenom dijelu Istre (Buje, Završje, Semići, Grožnjan, Buzet). Također i pojam skupine nije dovoljno jasan i određujući da bi isključio potrebu opisa ne samo zajedničkih svojstava nego i razvojnog porijekla kojima se spomenute crkve razlikuju od istodobnih i (u pojedinostima) srodnih arhitektonskih rješenja. Porijeklo njihove arhitekture seže u 16. stoljeće, do Palladijeve crkve Il Redentore građene u Veneciji od 1577. do 1592. godine. Njezin brod je također izduženog pravokutnog oblika, duž kojeg su s obje strane po tri kapele, odijeljene parovima korintskih polustupova, između kojih je zidni isječak produbljen s dvije, jedna iznad druge postavljene niše.⁵ Polustupovi nose masivno gređe iznad

¹ R. Matejčić, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982., str. 440.

² Isto, str. 440-441.

³ R. Matejčić, isključuje franjevačku crkvu u Rovinju iz “primorske skupine”, “jer ima na posve različit način tretirano zidno platno i visinske odnose svoda” (isto, str. 437). Odsutnost kapela nije dovoljan razlog, a visinski odnosi svoda nisu objašnjeni pa je teško prihvatiti na tim podacima utemeljeni zaključak.

⁴ U Baročna arhitektura na slovenskem, Ljubljana 1969., str. 15.

⁵ Za razumijevanje Palladijevog utjecaja na venecijansku arhitekturu 17. i 18. stoljeća temeljne su studije R. Wittkowera, Le chiese di Andrea Palladio e l'Architettura Veneta, u Barocco europeo e barocco italiano, Venezia 1962., str. 77-88 i L'influenza del Palladio sullo sviluppo dell'Architettura religiosa veneziana del sei e settecento u Bollettino del centro Internazionale di Studi d'Architettura Andrea Palladio, Vicenza 1963., N. 5, str. 61-72. Razumljivo je da u njima autor ne raspravlja ostale “konstitutivne komponente” venecijanske arhitekture 17. i 18. stoljeća i iskustva koja su ugrađena u njezine stilske i tipske karakteristike. (Među mnogim Wittkowerovim zapažanjima i ono je, ovdje spomenuto, o porijeklu dvije, jedna iznad druge postavljene niše između polustupova istog para. (Vidi studiju u Bollettino del centro Internazionale di Studi d'Architettura Andrea Palladio, str. 64).

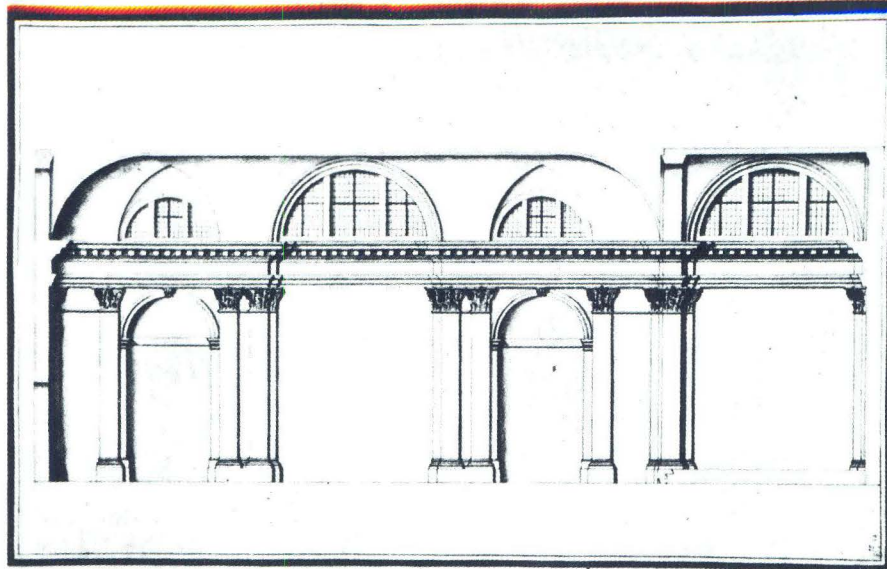
kojeg je svod koritastog oblika. U osi kapela svod je probijen polukružnim prozorima i zasječen susvodnicama. Susvodnice većih dimenzija ponavljaju se kod zida koji brod odjeljuje od svetišta, jer trijumfalni luk visoko zasijeca u svodno polje i isto tako na pročelnoj strani, gdje se uz kuteve ponavlja par polustupova s nišama i u sredini obris trijumfalnog luka plitko upušten u ravninu zida. Kada bi umjesto Palladijevih polustupova bili pilastri, a pojedini elementi jednostavnije oblikovani, dobili bismo prototipno rješenje broda naših istarskih i primorskih crkava - barem bi se tako moglo činiti po onome što je do sada rečeno. Ali ne samo po ustrojstvu arhitektonske cjeline kojoj brod pripada, nego i u pogledu građevne konstrukcije samog broda, u vremenskom rasponu dužem od stoljeća i pō, desile su se znatno i postupno provedene promjene. One su se zbivale u samoj Veneciji i tek u prvim godinama 18. stoljeća oblikovan je tip jednobrodne, nazovimo je neopalladijevske crkve, koji je potom bio široko rasprostranjen sjevernojadranskim područjem.^{5a}

Pokušajmo ukratko pokazati "razvojni put" spomenutih promjena. U jednobrodnim su venecijanskim crkvama 17. stoljeća sadržane Palladijeve ideje, ali također i iskustva usvojena iz prethodne renesansne tradicije. Ona se prepoznaju u tlocrtnim rješenjima ako ih pogledamo na sljedeći način. Grčki križ upisan u četverokut karakterističan je za venecijanske crkve renesansnog razdoblja, od Maura Codussija do Jacopa Sansovina. Takvim se oblikom obnavlja tradicija venecijansko-bizantinske crkvene arhitekture 11. i 12. stoljeća koju reprezentativno predstavlja "corpo di mezzo" crkve sv. Marka.⁶ Sjećanja na isti tlocrtni oblik nalazi se i u jednobrodnim venecijanskim crkvama 17. stoljeća, premda su im mnoge osobine, osobito zidne plastike i pilastarski parovi, Palladijeva porijekla. Tako je Francesco Contino 1634. godine u crkvi S. Lazzaro dei Mendicanti ponovio parove pilastara da bi razdijelio bočne zidove broda u tri polja. Ali dva rubna znatno su uža i produbljenija su plitkim kapelama. Srednje polje blago je uvučeno, njegovi rubni pilastri pojačani su polupilastrima. U vrhu je, iznad gređa, zaključno polukružnim prozorom pa formatom i oblikovanjem ponavlja pogled na trijumfalni luk i kroz njega na zaključni zid svetišta u kojemu je jednako postavljeni polukružni prozor.⁷

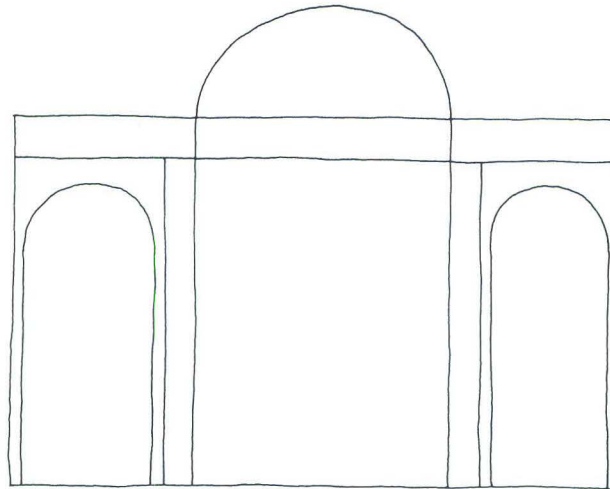
^{5a} Termin palladijanizam i neopalladijanizam inače se koristi u širokom rasponu značenja, međutim, ovdje predloženo tipološko određenje ne temelji se na klasicističkom "naboju" koji pojam (neo)palladijanizma redovno sadrži, nego se smjera na određenu arhitektonsku shemu koju je Palladio ostvario brodom crkve Il Redentore.

⁶ W. Timofiewiusch, *Genesi e struttura della chiesa del rinascimento veneziano*, u "Bolletino del Centro internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio" VI, Venezia 1964., parte II, str. 275. Tu on upozorava da su u Veneciji nekada bile brojne "bizantinizirajuće" crkve 11. i 12. stoljeća koje su imale tlocrtnu osnovu grčkog križa upisanog u četverokut. Stoga smatra da je njihov udio u formiranju renesansne crkve istog tlocrtnog oblika znatno neposredniji nego samog Sv. Marka, kod kojeg je spomenuti tlocrtni oblik uključen u složeniju arhitektonsku cjelinu. Inače termin "corpo di mezzo" ili "cuba di mezzo" Sv. Marka ponavlja se u tumačenjima renesansne venecijanske arhitekture pa tako i u knjizi L. H. Heydenreich i W. Lotz, *Architecture in Italy 1400.-1600.*, London 1974., str. 90 ili u vodiču G. Lorenzetti, *Venice and its lagoon*, Roma 1961., str. 475. I ovdje ćemo koristiti taj termin bez namjere da mimoidemo Timofiewitschevo uvjerljivo tumačenje.

⁷ B. Aikema - D. Meijers, *San Lazzaro dei mendicanti the venetian begger's hospital and its architect*, Bolletino del Centro Internazionale di Studi d'Architettura Andrea Palladio XXIII, Vicenza

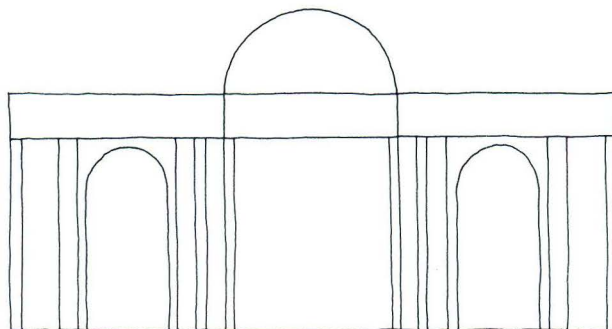

F. Contino, crkva S. Lazzaro dei Mendicanti, Venecija, uzdužni presjek

C. De Legame i J. Sansovino, crkva S. Geminiano, Venecija, uzdužni presjek broda, shematski prikaz zida

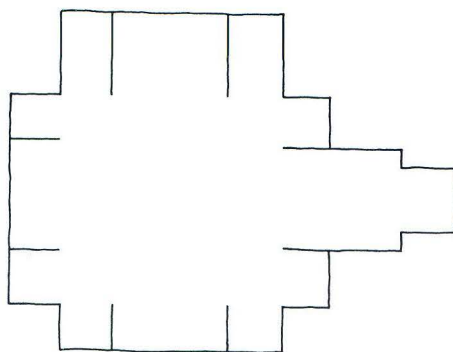
Ponovljeni obris trijumfalnog luka je motiv preuzet iz Palladijeve arhitekture. U crkvi Il Redentore na ulaznom je zidu broda, nasuprot svetištu, ali njegova postava, u crkvi S. Lazzaro, također i na bočne zidove lađe, gdje se nalaze između otvora dvije niže i plitke kapele, ima drugačije značenje. Takav trolučno raščlanjeni zid u S. Lazzaro dei Mendicanti

F. Contino, crkva S: Lazzaro dei Mendicanti, Venecija, uzdužni presjek broda, shematski prikaz zida

posljedica je oplošnjenja tradicionalnog venecijanskog bizantinsko-renesansnog grčkog križa upisanog u četverokut, oplošnjenja provedenog tako da su poprečni krakovi grčkog križa svedeni na plitke niše. Između krakova smješteni prostorni kubusi preobraženi su u plitke kapele. Uspoređujući uzdužne presjeka crkve S. Lazzaro dei Mendicanti i renesansnih crkava koje ponavljaju “cuba di S. Marco”, na primjer uzdužni presjek crkve S. Geminiano C. del Legamea i Sansovina, ustanovit ćemo istu nacrtnu shemu raspodjele zida. (Ovdje ne uključujem razlike između svodnog i stropnog zaključka). Spomenutom usporedbom ne želimo reći da je Contino brod S. Lazzara dei Mendicanti riješio doslovnim oplošnjenjem bočnih dijelova “Cuba di S. Marco”. Jer u tom bi slučaju srednji luk na bočnim zidovima u brodu S. Lazzara (kao trag poprečnog kraka grčkog križa) morao biti jednak samom presjeku broda crkve (budući da on u tom slučaju odgovara uzdužnim krakovima grčkog križa). Srednji luk je, međutim, veličinom izjednačen s trijumfalnim lukom crkve. Istu modifikaciju grčkog križa upisanog u četverokut proveo je već Jacopo Sansovino u crkvi S. Martino (1553.-63.), gdje je kvadratnom, stropno završenom brodu sa sve četiri strane priključio po tri ćelije, od kojih srednje imaju značenje krakova grčkog križa. Ako spomenemo da je Continova crkva S. Lazzaro dei Mendicanti bila stropno završena, sve do 1709. kada je izgrađen sadašnji koritasti svod, onda vjerojatnost Sansovinovog poticaja dobiva na uvjerenosti. Moglo bi se, dakle, reći da je rješenje crkve

1981., str. 189-202. Autori su opovrgli ranije opće prihvaćeno mišljenje da je V. Scamozzi projektirao crkvu S. Lazzara na samom početku 17. stoljeća, dokazavši arhivskim istraživanjima da je autor crkve Francesco Contino, te da je u njezinu gradnju započeo tek 1634., a dovršio 1639. godine. Autori također navode da je brod crkve bio zaključen drvenim stropom koji je oslikao P. Liberi i quadraturista F. Moretti, te da se strop urušio 1711. godine. U bilješki 47 spominju da je zidani svod konstruirao D. Rossi nešto više od godinu dana kasnije. Spomenuti, osobito u bilješki izneseni arhivski podaci ozbiljno dovode u pitanje jednu od temeljnih teza u knjizi *D. Lewis, The Late Baroque Churches of Venice*, Garland Publishing Inc., New York and London 1979. Tu se kaže da je crkva S. Lazzaro dei Mendicanti izvršila presudni utjecaj na razvitak venecijanske sakralne arhitekture 17. i 18. stoljeća.

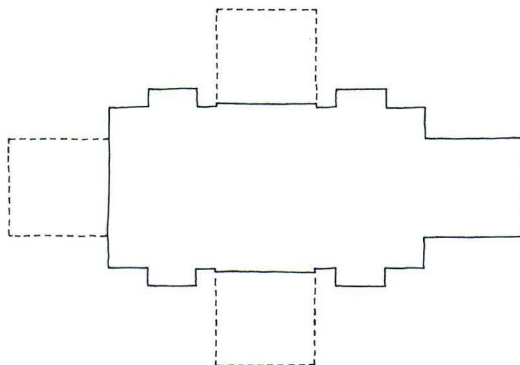
J. Sansovino, crkva S. Martino, Venecija, shema tlocrta

S. Lazzaro evokacija na grčki križ upisan u kvadrat.⁸ Ali evokacija koja ima dvostruko značenje, jer kada se provede jače oprostorenje njegovih bočnih, kako smo rekli, stiješnjениh dijelova “cuba”, njihov se odnos s brodom i građevna konstrukcija približava Palladijevoj crkvi Il Rendetore, njezinoj jednobrodnosti s tri para bočnih kapela. Takvo je rješenje Longhenine crkve Scalzi (projekt 1654.).

Istodobno se tijekom 17. stoljeća doslovno ponavlja Palladijevo rješenje s tri para jednakih kapela u crkvi S. Pantaleone (1668.-1683.) F. Contina i Rossijevoj S. Stae (1683.-1704.). Ali u oba primjera zid između kapela pojačan je, umjesto parom, samo jednim nosačem, pa se tako gustom postavom kapela nastavlja prostorna ritmika renesansnih jednobrodnih crkava, odnosno preuzima se zidna podjela iz glavnog broda Palladijeve trobrodne crkve S. Giorgio Maggiore, a sažimaju bočni njezini dijelovi.

Korištenje različitih iskustava prethodnog stilskog razdoblja u oblikovanju seicentističkih jednobrodnih crkvenih dvorana - među kojima je udio Palladijevih ideja odlučujući, ali ne i jedini, osobito se jasno iskazuje u postavi prozorskih otvora. Palladio ih je podigao u zonu svoda, u crkvi Il Rendetore iznad kapela, dakle između parova nosača. Takva se postava također polukružnih palladijevskih prozora ponavlja u svima do sada spomenutim venecijanskim crkvama 17. stoljeća, ali u pojedinima se koristi još jedan tradicionalnije postavljeni prozorski niz. U S. Lazzaro dei Mendicanti, te osobito S. Moisè (1632.) i jednako S. Marziale (1679.-1693.) prozorima su također probijene i zidne površine između pilastara koji pripadaju istom paru. Prozori su vertikalno izduženi i polukružno završeni, tipični za renesansno razdoblje u Veneciji prije Palladija. Za graditelje spomenutih crkava zid je površina raščlanjena ritmikom arhitektonske plastike, a ne volumen koji Palladio u crkvi Il Rendetore na uglovima pojačava nosačima. Palladijeve

⁸ Kada bismo htjeli razmotriti pitanje stila, a ne samo tipskih određenja, mogli bismo u sažimanju transverzalno postavljenih prostornih dijelova prepoznati ranobaroknu longitudinalizaciju centralnih tlocrtnih shema kakvu je u rimskoj arhitekturi ostvario R. Rosati u crkvi S. Carlo ai Catinari (1612.-20.), izdužujući grčki križ upisan u kvadratnu tlocrtnu osnovu crkve sv. Petra, ili kasnije Pietro da Cortona u grčkom križu crkve S. Luca e Martina.

F. Contino, crkva S. Lazzaro dei Mendicanti, Venecija, shema tlocrta (crtkano su predočeni prostorni dijelovi naznačeni na zidnoj površini)

niše usječene u zidnu masu između nosača istog para ističu masivnost zida, a kada je umjesto niša probijen prozorski otvor, kao u crkvama 17. stoljeća, zid je sveden na stanjenu (renesansnu) pregradu.

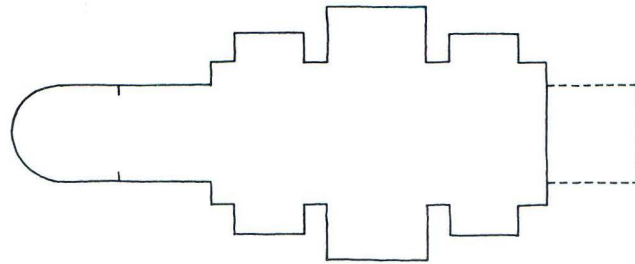
Znatne razlike u strukturi jednobrodnih crkava u Veneciji 17. stoljeća zaključuje Antonio Gaspari, svodeći ih u rješenju S. Maria della Fava (1705.-15.) na oblik koji će odrediti tip neopalladijevske jednobrodne crkve na širokom sjevernojadranskom prostoru. Gaspari je obnovio Palladijevo rješenje broda s tri para jednakih kapela odijeljenih parovima nosača. Međutim, od svojih je venecijanskih prethodnika iz 17. stoljeća preuzeo korintске pilastre umjesto polustupova, iznad njih obrate gređa, mjeru kapela, njihovu plitkoću i malu visinu, te koritasti svod naglašenih krivulja i oblikovan drvenom građom.⁹ U odsječnim uglovima broda iskazao je sjećanja na visokobaroknu arhitekturu Rima.¹⁰

Arhitektura Gasparijeve crkve S. Maria della Fava bila je poticaj Giorgiu Massariju za tipološki istovjetne crkve koje ponavlja tijekom duge i plodne graditeljske djelatnosti, od župne crkve u Rossana Veneto kraj Vicenze (1720.) pa do kasnog svojeg razdoblja.¹¹

⁹ Drvetom građeni svod koristio se već u srednjovjekovnom razdoblju venecijanske arhitekture. Njegova upotreba bila je potaknuta osobitim uvjetima izgradnje na pjeskovitom tlu venecijanske lagune. Dobro su poznate nedaće koje su zadesile Jacopa Sansovina prilikom pokušaja izgradnje zidanog svoda na katu biblioteke Marciane, da bi se zatim odlučio na konstrukciju drvenog koritastog. Istim je tipom svoda završen i golemi brod u crkvi S. Francesco della Vigna i pridružio mu je vrlo niske kapele, jer lagana svodna konstrukcija nije zahtijevala potporni sistem u koji bi, kao kod zidanih svodova, bile uključene i kapele. Međutim, kapele su vrlo duboke. Svodno polje nije zasječeno susvodnicama i povezano s ritmikom zidne raščlambe, pa je Sansovinova crkva mogla biti poticaj učestaloj upotrebi drvenog koritastog svoda u venecijanskim, također jednobrodnim crkvama 17. i 18. stoljeća ali ne i njihov neposredni uzor.

¹⁰ Gaspari je već prethodno upotrijebio zaobljene uglove u katedrali u Este, ali nalazimo ih i u ranijoj venecijanskoj arhitekturi u Sansovinovoj ovalnoj crkvi Incunabili (porušena) te u Longheninoj crkvi u Bagnoli kraj Padove.

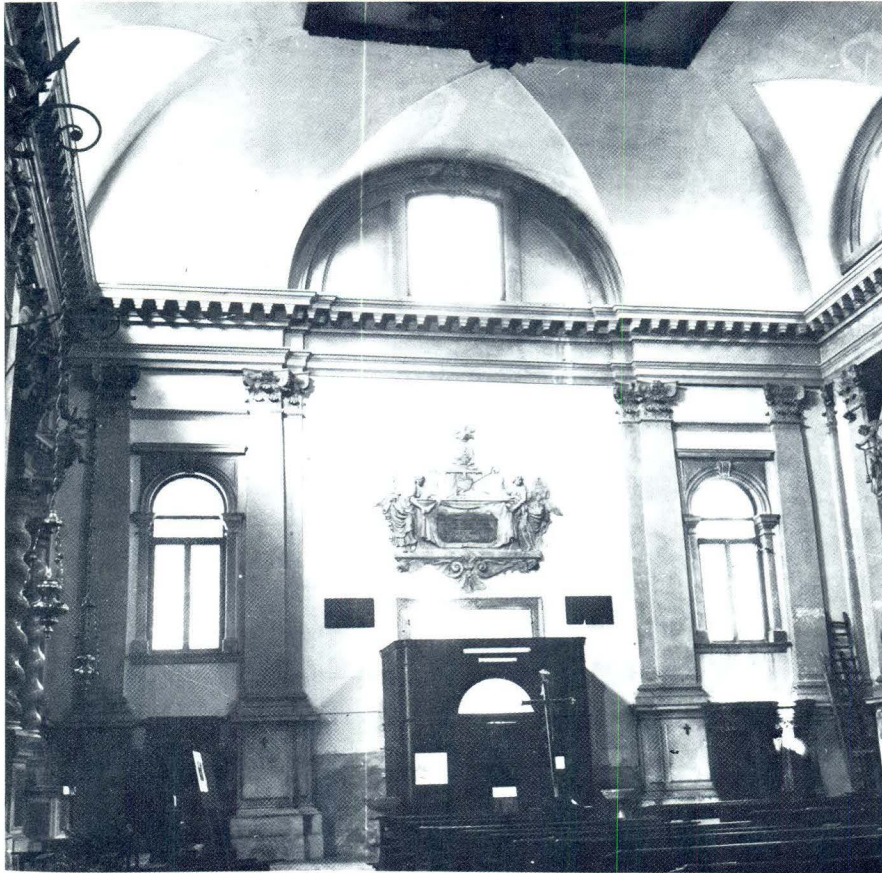
¹¹ Massari također dovršava Gasparijevu crkvu S. Maria della Fava izgradnjom njezinog svetišnog dijela, što potvrđuje da je dobro poznao njezinu arhitekturu. Međutim, datum Massarijevih

B. Longhena, crkva Scalzi, Venecija, shema tlocrta (crtkano su predočeni prostorni dijelovi naznačeni na zidnoj površini)

B. Longhena, crkva Scalzi, Venecija, unutrašnjost

Crkva S. Marziale, Venecija, unutrašnjost

Među tim crkvama remek djelo je venecijanska S. Maria dei Gesuati (1725.), ali su za nas ovdje zanimljivije one mnogobrojne, skromnije, uglavnom župne crkve, izgrađene na području venecijanske terraferme, u kojima Massari - unutar tipski strogo određene organizacije broda - varira pojedinosti, koristeći kao nosače češće pilastre nego polustupove, katkada odsijecajući ili zaobljujući uglove. Gređe iznad nosača ritmizira obratima, ali novi način (poslije 1724.), tako da jednim obratom povezuje oba nosača koji pripadaju istome paru. Gređe samo iznimno ne raščlanjuje obratima da bi ono, kao u Palladijevim crkvama, zaključilo zidove i odjelilo ih od svodnoga polja. Zidne površine između nosača istoga para mogu biti podijeljene na dva dijela, ali umjesto niše često ih zapremaju uklade.

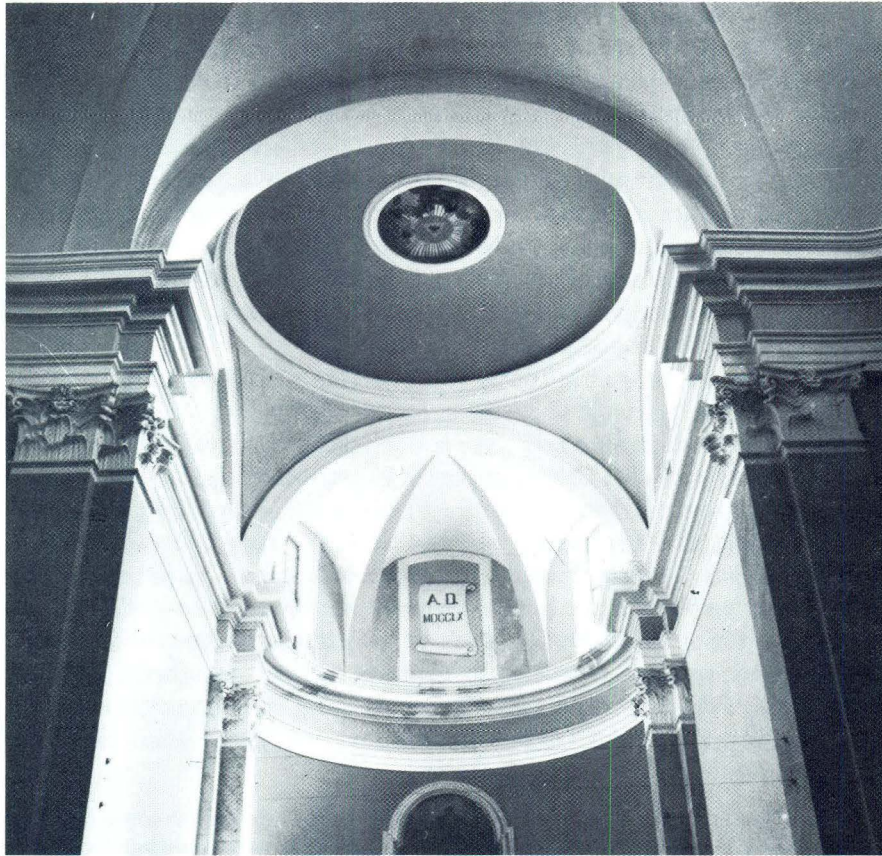
U takvu rasponu "varijacija" Massari određuje tip neopalladijevske jednobrodne crkve, karakteristične za sjevernojadransko područje u 18. stoljeću.

radova na crkvi je sporan pa se navodi 1718. kao i manje vjerojatna godina 1750.-53. godina. A. Massari, *Giorgio Massari architetto Veneziano del Settecento*, Vicenza 1971., str. 29-30; G. Lorenzetti, *Venice and its lagoon*, Rome 1961., str. 331.

Umag, Župna crkva, pogled u brod

Istom arhitektonskom tipu, rasprostranjenom po gradovima i malim mjestima Veneta i Friulija, pripadaju i, na početku ovog teksta navedene crkve u Istri i Hrvatskom primorju. Radi se o strogo određenom tipu kada je riječ o organizaciji crkvenog broda koji ne omogućuje veća odstupanja od strogo određenih “pravila” o rasporedu i izgledu njegovih dijelova. Zato sličnosti u prostornim mjerama, zidnoj plastici, oblikovanju kapela i ostalim pojedinostima nisu dostatni za razmatranja o njihovom neposrednom porijeklu, odnosno za zaključke o tome radi li se o istim projektantima i radionicama. Međutim, poznato je da je izgradnja tih, za malobrojno stanovništvo i ekonomsku snagu gradića, velikih građevina trajala i po nekoliko desetljeća, pa se mora pretpostaviti da je u toku njihove izgradnje zbog promjena graditelja, ali i ukusa naručitelja, dolazilo do znatnih razlika između projekta i dovršenja crkvene zgrade. Što se sve desilo u dvadesetpet godina izgradnje crkve sv. Marije od Anđela u Poreču, od meko oblikovanih okvira u svetištu, vjerojatno iz vremena tek započetih radova 1747. godine, do dorskih, u žbuci izvučenih pilastarskih

Umag, Župna crkva, svodovi svetišta

kapitela u brodu, iz vremena negdje prije dovršenja crkve 1770. godine? Povijest izgradnje Sv. Servola u Bujama pokazuje opseg promjena koje su pratile takve pothvate.¹²

Arhivski potvrđeni datum početka izgradnje župne crkve u Umagu 1730. godine¹³ pokazuje da se neopalladijevski tip jednobrodne crkve usvaja na hrvatskoj obali Jadrana srazmjerno rano, i to u vrlo cjelovitom obliku, sa svim onim arhitektonskim elementima i dijelovima koji određuju karakter spomenutog tipa. Meko zaobljeni kutovi broda pokazuju da se radi o projektu nastalom na temelju poznavanja rješenja koje su ne mnogo ranije ostvarili vodeći arhitekti Venecije, A. Gaspari i G. Massari.

¹² Godine izgradnje i posvećenje Sv. Marije od Andela zapisana je u crkvi na ploči iznad ulaza. A za crkvu u Bujama vidi V. Marković, Crkva sv. Servola u Bujama - izgradnja i arhitektura, Peristil br. 34, Zagreb 1991., str. 69.-80.

¹³ F. Semi, L'arte in Istria, Pola 1937., str. 198, bilješke 2. Tu on kaže da je izgradnja crkve započeta 11. lipnja 1730., a posveta uslijedila tek 1760. godine. Isti podatak citira i R. Matejčić, Barok u Hrvatskoj, n. dj., str. 441.

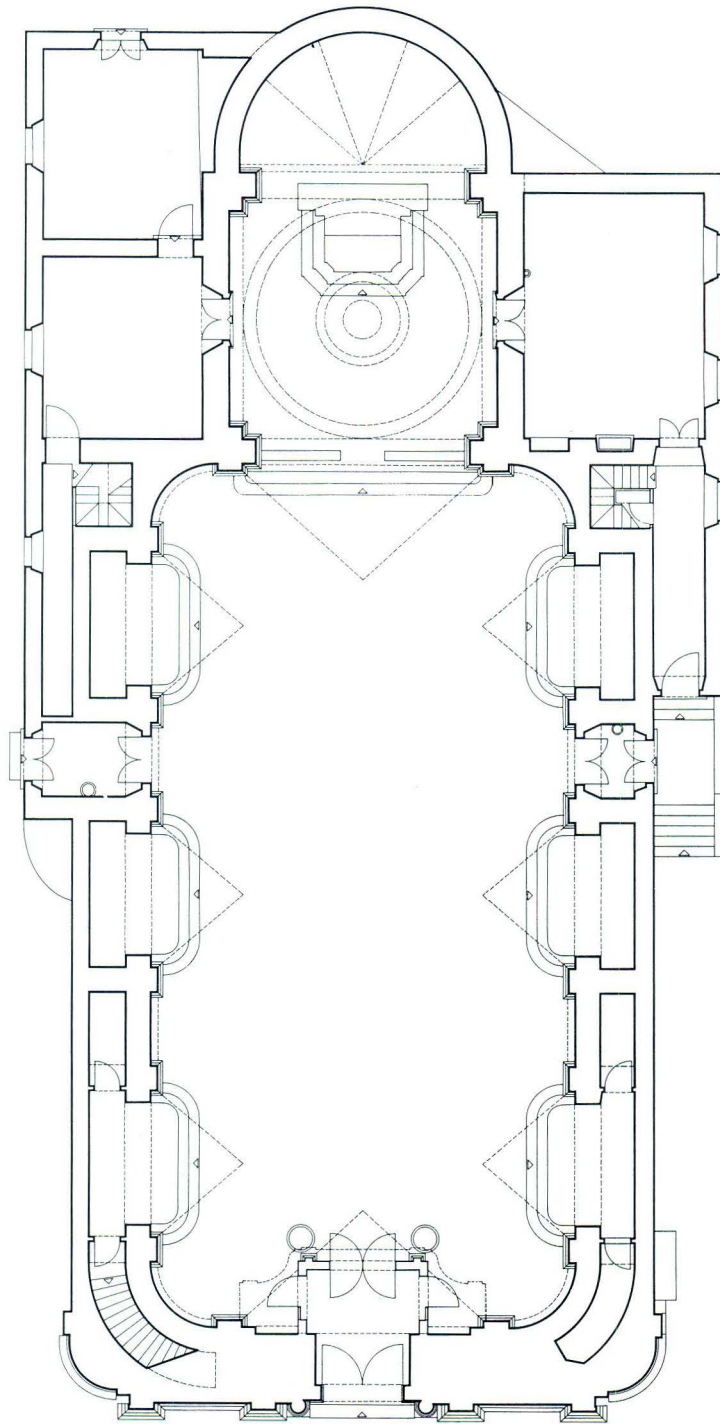

U određuju vlastitu svojstava umaške crkve vazan je udio svetišta. Taj je prostor dvodijelan. Dijelovi su međusobno odvojeni snopovima pilastara i pojasnicama. Na brod se nastavlja kvadratno polje nad kojim je stiješnjeni kupolasti završetak. Drugi je dio svetišta polukružne apside nadsvodena kriškastim svodom, zasječenim s tri susvodnice. Prvi prostorni dio svetišta s dvije stube povišen je od broda, osvjetljen je parom prozora jednakih kao i u brodu crkve, te podignutim u zonu svoda, a isti se ponavljaju i u drugom dijelu svetišta, smješteni ispod susvodnice. Oltarno tijelo postavljeno je na razmeđu prostornih dijelova, pa se iza njega nastavlja polukružna apside. Takva postava tabernakul oltara i dvodjelni prostor svetišta, nakon što su provedeni u Palladijevim crkvama, postali su važno određenje venecijanske sakralne arhitekture, što se ponavlja u brojnim varijantama na širokom prostoru njezinih utjecaja.¹⁴

Da je crkva u Umagu bila poticaj usvajanju istog arhitektonskog tipa u ostalim istarskim gradićima potvrđuje se u Buzetu. Sačuvani dokumenti, uvezani u svezak s naslovom "Registro di ducale e parti prese in Consiglio e nello spettabile collegio per l'errezione della fabrica della Chiesa maggiore di Pinguento", opisuju, naime, okolnosti u kojima je građena buzetska crkva.¹⁵ U svesku je i građevinski ugovor sklopljen 15. veljače 1779. između predstavnika buzetskih građana i graditelja Filippa Dongettija iz Pirana. Treća točka ugovora obvezuje Dongettija da crkvu izgradi doslovno, ponavljajući organizaciju umaške: "La pianta della nuova Fabrica dovrà esser formata in tutto, ed a norma del Disegno della Chiesa di Umago, alle misure del quale dovrà corrispondere esattamente nell'esterno, non compreso il Contramuro, quanto nell'interno in lunghezza, larghezza, altezza, ordine, simetria, a riserva però del Coro che dovrà esser accresciuto in larghezza..." Dakle, Dongetti je trebao izgraditi samo nešto šire svetište, što je i učinio, ali je širinu trijumfalnog luka ostavio istu kao i u Umagu.

¹⁴ R. Wittkower, n. dj., str. 77-87. Tu on tumači da je unutrašnjost Palladijevih crkava S. Giorgio maggiore i Il Redentore određena s tri međusobno stubama odvojene prostorne jedinice, brodom, svetištem i korom te oltarom postavljenim na granici svetišta i kora. On nastavlja: "Istina je da je odvajanje arhitektonskih prostora klasičan i renesansni princip, ali Palladio stvara novu vezu između odvojenih prostora, vezu iluzionističku i scenografsku... Ponavljanje podudarnih motiva u prostorima koji slijede jedan iza drugoga, pravo je jezgro scenografske arhitekture" (str. 81). Osobine takve arhitektonske strukture obrazložio je već svojim temeljnim djelom R. Wittkower, *Architectural principles in age of humanism*, New York, 1965., (prvi put objavljeno 1949.), u poglavlju *Palladio's Optical and Psychological Concepts: Il Redentore* (str. 97-100), a u studiji *Santa Maria della salute* (pretiskano u R. Wittkower, *Studies in the Italian Baroque*, Boulder, Colorado 1975., str. 125-152) pokazuje kako u Veneciji isti koncept nastavlja B. Longhena. U prvospomenutoj studiji objavljenoj u *Bollettino* prepoznaje ga kao zajedničko svojstvo venecijanske crkvene arhitekture 17. i 18. stoljeća i zaključuje da "europska arhitektura 17. stoljeća daje prednost venecijanskoj scenografskoj koncepciji pred rimskom, dinamičkom". (Str. 86). Za način organizacije svetišta i kora u venecijanskim crkvama 15. i 16. stoljeća vidi C. A. Isermeyer, *Le chiese del Palladio in rapporto al culto*, *Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio X*, Vicenza 1968., str. 42-57.

¹⁵ Svezak ima 33 lista i čuva se u župnom uredu u Buzetu pod inv. brojem 9, 25. Izvješće o njegovu sadržaju objavio je J. Jelinčić, 200-godišnjica gradnje župne crkve u Buzetu, *Buzetski zbornik* 9, Buzet 1985., str. 151-157.

Župna crkva Marijina Uznesenja, Buzet, tlocrt

Na kraju ugovora od graditelja se zahtijeva još jedno odstupanje od predloška, naime, traži se da kapele u brodu svede na niže - "si dichiara che le sei cape Capele laterali dovranno esser annicchiata nell' interno del muro...". Nakon što je za savjet bio upitan B. Maccaruzzi "jedan od najuglednijih arhitekata Venecije (Dominante), naručitelji odustaju od te odluke u dokumentu koji je 11. lipnja 1780. potpisao i F. Dongetti.¹⁶ Kapele u bužetskoj crkvi, kao i u Umagu, ugrađene su u zidnu masu koja seže cijelom dužinom vanjskih zidova broda, do ispod njegovih prozora. Crkva je bila posvećena 1784. godine.¹⁷

Kod ostalih istarsko-primorskih crkava iste tipske skupine ne nalazimo tako neposrednih međusobnih podudarnosti. Od bujske crkve ih razlikuje izostavljanje zidne podjele između pilastara istog para, što je znak određenog pojednostavljenja.

Međutim, vratimo se oblikovanju svetišta. U porečkoj crkvi sv. Marije od Anđela ono je jednakog oblika kao i u Umagu, ali kapiteli pilastara su dorski, a ne korintski.

Drugačija varijanta dvodijelnog svetišta, zaključenog polukružnom apsidom, je ono u crkvi sv. Antuna Opata u Velom Lošinju (1774.).¹⁸ gdje je nad prvim dijelom svetišta umjesto kupolastog češki svod, a svodno polje apsida nije zasječeno susvodnicama. Isto je tako s apsidalnim svodom župne crkve sv. Marije u Završju, ali je nad prvim dijelom svetišta isti kupolasti svod kao i u Umagu, Poreču ili Buzetu i na njegovom tjemenu štukom je iscrtni krug (poput baze lanterne) u kojem je simbol Duha Svetoga, odnosno sv. Trojstva.

Arhitektonska plastika crkve u Završju, kanelirani polustupovi u brodu (a ne pilastri glatkih tijela), obratima nepovezani njihovi parovi, pa iznad njih uz svodnu površinu uspravljene volute, pokazuje "iznenadno" odstupanje od standardnih rješenja iste tipske skupine. Razlog je tome možda i kasno vrijeme izgradnje crkve, tek 1792. godine, kako spominje zapis u njezinom brodu.

Već ranije, prije Završja i posljednjeg desetljeća 18. stoljeća, javljaju se drugačija rješenja broda i svetišnog prostora. Crkva u Grožnjanu, građena 1748. i posvećena 1770. godine, ima dva umjesto tri para kapela.¹⁹ Reducirani broj kapela također je koristio i

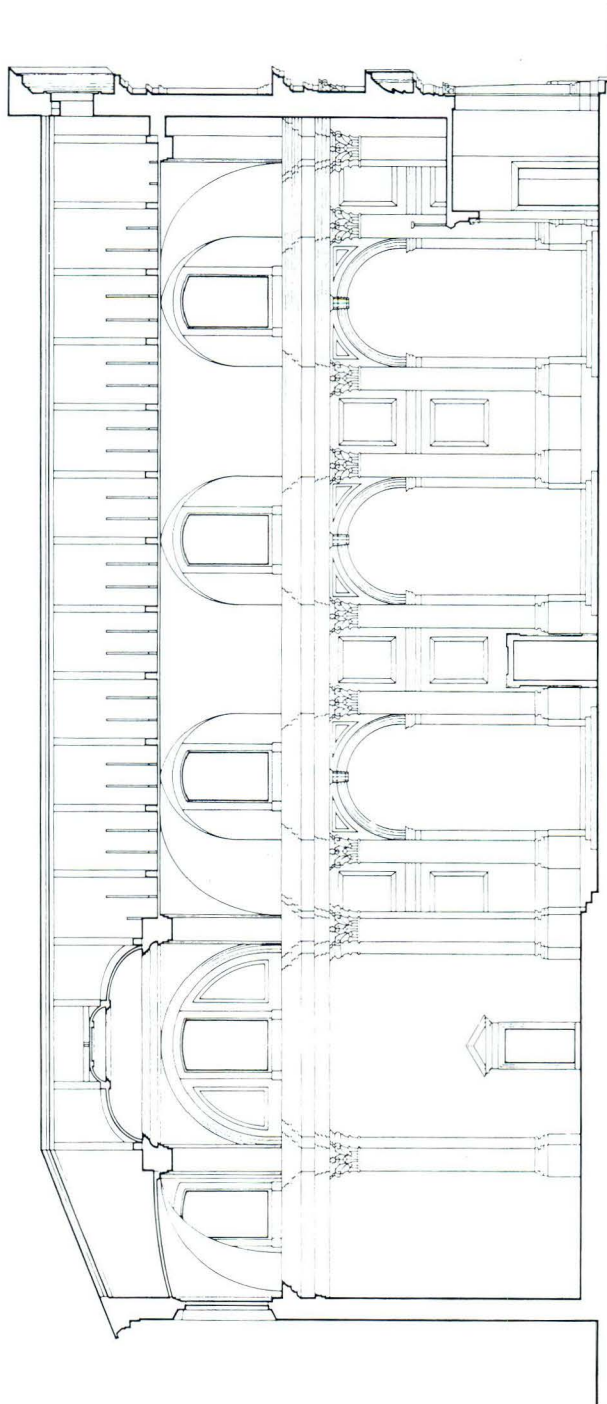
¹⁶ Dongettijev potpis na oba dokumenta otkriva jedva pismenu osobu, što pokazuje da se ne radi o školovanom projektantu. Taj je podatak utoliko važan što se njegovo prezime sreće na još nekim građevinskim zadacima u Istri 18. stoljeća. O njegovu ocu Giovanniju, projektantu i graditelju crkve sv. Servola u Bujama, biti će ovdje još riječi, ali spomenimo da je crkvu sv. Blaža u Vodnjanu gradio Giovannijev drugi sin, Domenico. (Vidi *R. Matejčić*, n. dj., str. 438). Krajem stoljeća se u Piranu spominje još jedan Giovanni Dongetti, vjerojatno imenjak svojeg djeda, projektanta bužetske crkve. (Vidi *A. Alisi*, *Cronologia Piranese* u *La Voce di San Giorgio*, 17, Trieste (?) marzo-aprile 1990., str. 5.).

¹⁷ Istu godinu navodi *R. Matejčić*, n. dj., str. 441. i nalazimo je u Crkva u Istri, Poreč 1991., str. 50.

¹⁸ Bilo bi neophodno spomenuti i razlike u obliku prozora. U porečkoj crkvi prvi je prostorni član svetišta osvijetljen parom polukružnih prozora. U svim su ostalim crkvama korišteni isključivo uspravljani četverokutni prozori, osim u crkvi u Semiću gdje su prozori polukružni, ali vrlo malog formata. Izostavljamo pitanje prozorskih oblika, iako to ima osobitu važnost u arhitektonskoj strukturi, a u našem slučaju i za razmatranje njezina povijesnog porijekla.

¹⁸ Godina je uklesana u natpis na portalu crkve.

¹⁹ Godinu gradnje donosi *R. Matejčić*, n. d., str. 443, a godina posvećenja je upisana u kartuši pod svodom svetišta.

Župna crkva Marijina Uznesenja, Buzet, uzdužni presjek

Crkva sv. Marije od Anđela, Poreč, pogled u brod

Massari (S. Giovanni in Oleo, Venecija), a jednočlano svetište kvadratne osnove u mnogim su venecijanskim crkvama 17. i 18. stoljeća. Ponovimo samo one koje smo već spomenuli: S. Lazzaro dei Mendicanti, S. Pantaleone, S. Stae, S. Maria del Zobenigo, S. Maria della Fava te u mnogobrojnim crkvama širom Veneta. Takav iz renesanse baštinjeni tlocrt svetišnog prostora bio je stalnim poticajem u sljedeća dva stoljeća.²⁰ Crkva u Grožnjanu pokazuje da se neopalladijevski tip usvaja u Istri i Hrvatskom primorju u učestalim susretima arhitektonskih iskustava na širem sjevernojadranskom području. Međutim, istodobno sa prihvaćanjem standardnog tipskog rješenja neopalladijevske crkve u Istri je srazmjerno često njegovo dugačije, ali ne i pojednostavljeno tumačenje. Jedan smo primjer već naveli iz 1792. godine u Završju, međutim, radi se o još tri, ranije građene crkve: o franjevcima u Rovinju, Sv. Roku u Semiću i Sv. Servolu u Bujama.

²⁰ U crkvi S. Moisè (1632.) nastavlja se renesansna podjela svetišnog zida s tri kapele, od kojih je srednja znatno većeg formata.

Crkva sv. Antuna Opata, Veli Lošinj, pogled u brod

Franjevačka je crkva u Rovinju građena od 1702. do 1710., a posvećena 1750. godine.²¹ Dugi vremenski raspon između gradnje i posvećenja mogao bi se povezati s arhitektonskim osobinama crkve. Arhitektonska plastika u brodu, naime, pilastri istoga para, pojačani obratima gređa, neuobičajeno su razmaknuti, parovi se ponavljaju u širokim intervalima određenim, naravno, postavom prozorskih otvora. Nasuprot tome, u uglovima broda, pilastri su gusto sabijeni, a izostavljeni su uz trijumfalni luk. Ne nastavljaju se niti na zidovima svetišta. Ako još spomenemo da je brod naglašene širine, da nema bočnih kapela te da su njegova tri para pravokutnih prozora oblikovana djelomičnim zazidavanjem polukružnih (palladijevskih) prozora, a svetište je usko i izduženo, nadsvođeno bačvasto i završeno apsidom osvijetljenom parom nisko postavljenih četverokutnih prozorskih otvora,

²¹ Pozivajući se na prethodno objavljenu literaturu, spomenuti se datumi nalaze u knjizi *R. Matejčić Barok u Hrvatskoj* (str. 437). Isti se navode i u knjizi *Crkva u Istri*, n. dj., str. 154. Datum posvećenja zapisan je i na ploči u brodu crkve.

Crkva sv. Antuna Opata, Veli Lošinj svodovi svetišta

očigledno je da crkva nije odmah imala sadašnji oblik. U krovničnom prostoru crkve sačuvani su podaci koji objašnjavaju povijest njezine izgradnje. Godine 1710. bila je izgrađena vrlo tradicionalna građevina. Njezin brod je bio osvijetljen s tri para polukružnih prozora i bio je zaključen otvorenom krovničnom konstrukcijom. Zidovi su mu bili obojeni svjetloružičastim okerom. Otvor trijumfalnog luka bio je obrubljen na plohi zida iscrtanim arhitektonskim okvirom.²² Svetište je odmah bilo završeno bačvastim svodom koji je

²² U krovništu su zidovi glatko ožbukani i obojeni. Bočni su završeni nizom jednostavno, ali pravilno klesanih kamenih konzola koje nose grede krovne konstrukcije. Na čeonom zidu broda, u zoni iznad trijumfalnog luka, dobro je sačuvan tamnijim okerom iscrtan trokutni zabat. Njegova donja stranica široko je grede s jastučasto istaknutom friznom zonom. Završni vijenac gređa, koji iscrtava i kose stranice njegova trokutnog oblika, podupiru također crtežom prikazani niz malih konzola. Na oba ugla zabata prikazana je kugla podignuta na niski postament. Zabat se s obje strane oslanja na jonski pilastar kaneliranih tijela. Tijela samo kratko izbijaju iznad ležišta kasnije ugrađenog koritastog svoda. Jesu li prozori prije izgradnje svoda bili otvoreni u punom formatu svojeg polukružnog oblika (koje kamene okviri iscrtavaju na vanjskim fasadama), moći će se ustanoviti tek temeljitije provedenim istraživanjima.

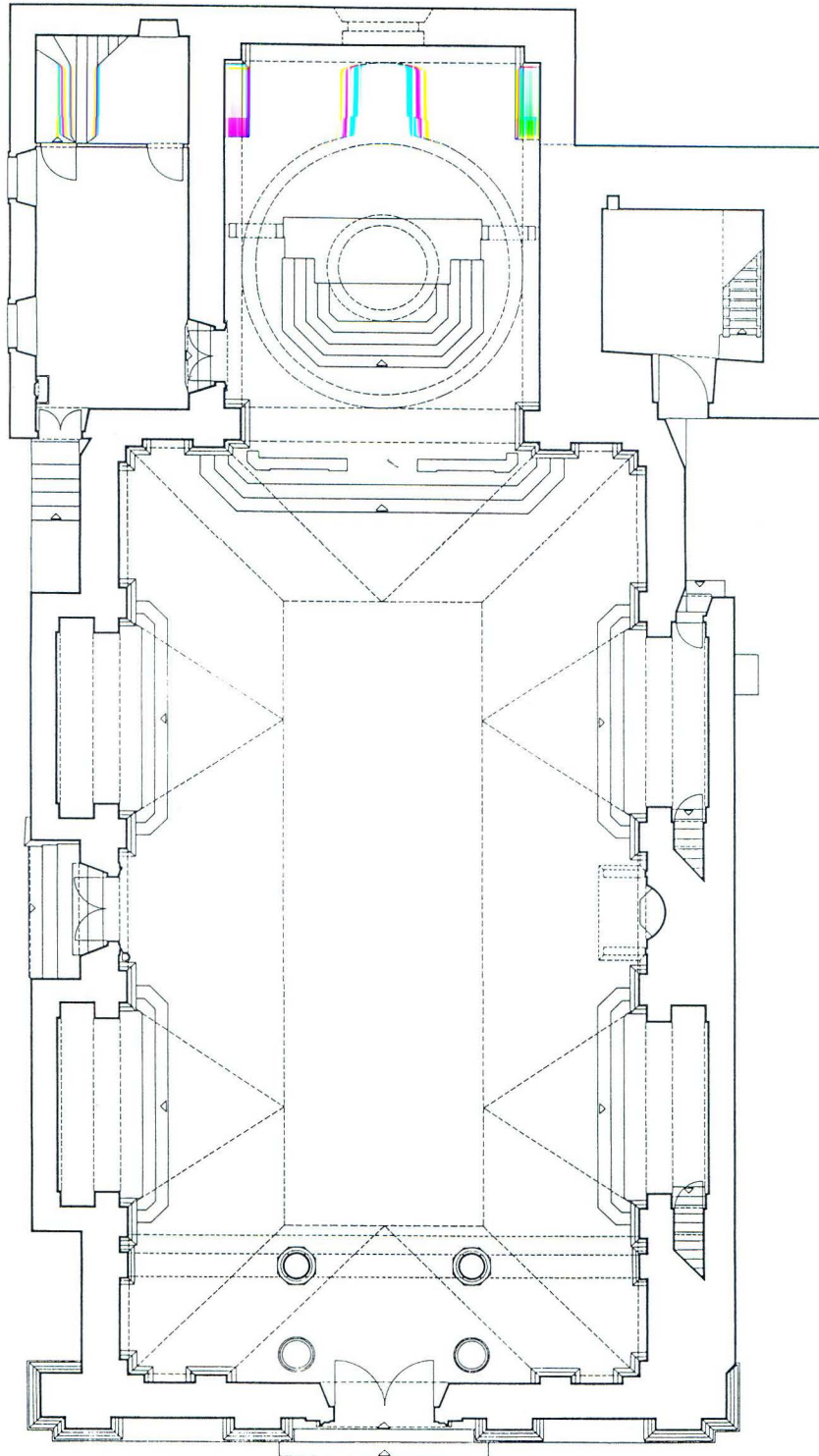

Župna crkva Rođenja Marijinog, Završje, unutrašnjost

konstruiran drvenom građom. On je zasječen s dva para susvodnica iznad četverokutnih prozora.

Još je jedan par istih prozora u zidu apside. U njihovoj niskoj postavi nastavlja se renesansna tradicija, kao i u naglašenoj širini broda i visinskoj razlici od šest stuba između broda i svetišta, tako da su predstavljeni kao posve odvojene prostorne jedinice. Brod tako dovršene crkve preuređen je (neposredno?) prije posvećenja 1750. godine. Formatu njegovih zidova, položaj prozorskih otvora i odnos širine broda i svetišta odredio je raspored pilastara i njihovih parova, kao i položaj susvodnice u novoizgrađenom drvenom svodu koritastog oblika. Ali svaki je pilastarski par postavljen na široko pilastarsko tijelo, mogli bismo ga nazvati pločom, zbog čega je gređe iznad njih istaknuto dvostrukim obratima.

Parovi pilastara, zahvaljujući spomenutim “pločama”, zapremaju veću širinu, a gređe udvostučnim obratima naglašenije povezuje pilastre istoga para. Premda je raslojenost zida naglašena, zbog prostornog formata broda i odsutnosti kapela, optički je svedena na linearne naznake.

Župna crkva sv. Vida i Modesta, Grožnjan, tlocrt

Franjevačka crkva, Rovinj, pogled u brod

Navedena povijest gradnje dovodi u pitanje mogućnost da se franjevačka crkva u Rovinju uključi u istarsko primorsku skupinu neopalladijevskih crkava. Jer prvi njezin projekt određen je renesansnom tradicijom koja ne odstupa od standarda istarske arhitekture 17. stoljeća. Ali ako neopalladijevske crkve, kao tipsku skupinu, određuje način oblikovanja broda, onda je pregradnja provedena u rovinjskoj crkvi prije njezina posvećenja 1750. godine dovoljan razlog da je ne izostavimo iz ovog razmatranja. Jer odsustvo kapela i bočnih oltara ponavlja se u još jednom primjeru iste tipske skupine, ali zbog drugačijih razloga. To je crkvice sv. Lovre u Semiću ispod Čićarije. Njezina mala građevina te lokacija u seoskom ambijentu nije pretpostavljala izgradnju bočnih kapela s oltarima. Njezin brod određuju arhitektonski elementi i građevni oblici neopalladijevske tipske skupine.

S obzirom na skromne mjere, brod je osvijetljen samo s dva para malih polukružnih prozora, a pilastarski parovi se ponavljaju u gustim razmacima. Pilastri istog para neznatno su razmaknuti i, kao kod rovinjskih franjevaca, nalaze se na još jednom širokom pilastarskom tijelu. Zajedno s njime uzrokuju s obje strane dvostruke obrate gređa. Tako

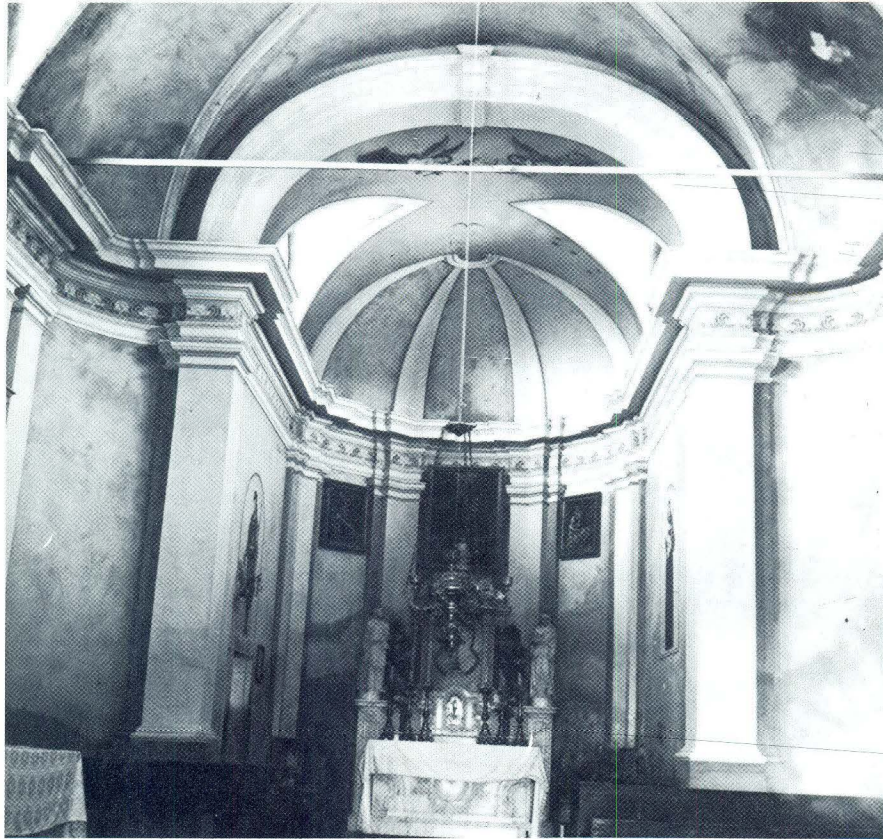

Franjevačka crkva, Rovinj, pogled prema svetištu

umnoženi obrati čvrsto povezuju pilastre istoga para, pa usprkos odsustva kapela, zbog "gustog" raščlanjivanja, naglašene su plastičke vrijednosti zida.

Udio je zidne plastike još izraženiji u svetištu zbog toga što ono je poligonalno završeno, a kutevi su pojačani dvostrukim pilastrima. Zbog formata apside razmaci su između pilastara toliko mali da su obrati gređa međusobno posve približeni. Poligonalno triosminsko svetište i postava pilastara u kuteve približava crkvu sv. Lovre u Semiću primjerima crkvene arhitekture s onog područja Istre i Hrvatskog primorja koje je bilo, kao i Semić, pod austrijskom, a ne pod venecijanskom upravom (Sv. Petar u Šumi, Bribir, crkva sv. Jeronima u Rijeci).

Rješenje svoda u svetištu pokazuje da su u Sv. Lovri ipak provedena sažimanja iz kojih nije uslijedilo posve razgovjetno rješenje. Prostor je svetišta dubok. U prvom je dijelu nadsvoděn bačvasto i zasječen parom susvodnica, a nad apsidom je svod razdijeljen pojasnicama koje se dižu iznad ugaonih pilastara i gređa istaknutog obratima. Pojasnice se sužavaju i u vrhu apsidalnog svoda susreću u profilaciji poluprstenastog oblika. Značenje

Crkva sv. Lovre, Semić, pogled u svetište

tog oblika moglo bi se pokazati na sljedećem primjeru. Isti je prstenast oblik nošen pojasnicama i na apsidalnom svodu u crkvi sv. Antuna Opata u Velom Lošinj, ali je svod od prednjeg dijela svetišta odijeljen pojasnicom pa je svetište protumačeno kao dvodijelni prostor. Apsidalni svod viđen iz broda djeluje kao kupolasto svodno polje u vrhu završeno otvorom lanterne. Otvor, međutim, djelomično zakriljuje ispred njega postavljena pojasnica. Svod svetišta Sv. Lovre u Semiću nije podijeljen pojasnicom u dva polja. Bačvasti njegov dio nastavlja se i nad poligonalnim završetkom, pa su pojasnice na svodu apside i prstenasti oblik u njegovu tjemenu svedeni na aplikaciju koja ne sudjeluje u podjeli svetišnog prostora.

U gornjoj zoni broda prepoznaju se također nespretnosti u korištenju zidne plastike. Susvodnice iznad trijumfalnog luka i ulaza u vrhu su prstenasto isječene pa tako ponavljaju zaključak sa svoda apside (što pokazuje da nije bila shvaćena tako predstavljena "aluzija" na lanternu postavljenu uvijek u vrh svoda), pa gomoljasti oblik štukom obrubljenog polja na tjemenu svoda u brodu, te osobito prigradnja zvonika u pročelju, koji je zatvorio vjero-

Crkva sv. Lovre, Semić, pogled u brod

jatno predviđeni polukružni prozor, ukazuju da je tijekom izgradnje, i možda kasnijim intervencijama, bilo iznevjereno projektom predloženo rješenje.

Vrijeme izgradnje crkve u Semiću nije nam poznato, tek posredno na njega upućuje mramorni oltar s obiljem rokajne ornamentike, pa bi pred njim postavljena grobna ploča Franje Korsića, navodno naručitelja crkve i na njoj upisana 1777. godina, mogla označavati godinu kada je ona već bila izgrađena.

Posljednja građevina koju smo spomenuli, nakon crkava u Završju, Semiću i rovinjskih franjevac - dakle u nizu crkava koje se razlikuju od standardnog rješenja neopalladijevskog tipa, župna je crkva sv. Servola u Bujama. Zbog datuma izgradnje trebalo je o njoj već ranije biti riječi, ali njezina arhitektura toliko je samosvojna da zaista zahtijeva izdvojeno mjesto razmatranja.

Radmila Matejčić svrstala je Sv. Servola u neopalladijevsku, odnosno kako sama kaže, "primorsku" skupinu, sigurno sudeći po sadašnjem izgledu crkve. Ali niti izvorni izgled crkve niti model po kojem je bila započeta gradnja ne omogućuju da se njezina

Župna crkva sv. Servola, Buje, unutrašnjost

arhitektura protumači terminima primjernim isključivo neopalladijevskom tipu.²³ O povijesti izgradnje župne crkve sv. Servola u Bujama upravo su objavljena istraživanja pa ćemo ponoviti samo osnovne podatke.²⁴

Giovanni Dongetti iz Pirana bio je pozvan da izradi drveni model crkve i 1754. godine započeo njezinu izgradnju. Brod crkve na modelu je riješio tako da je između pilastarskih parova bočne zidove produbio s tri para kapela. Ali iznad tog zidnog raščlanjenja, karakterističnog za neopalladijevski tip, i gređe, također "razgibanog" obratima, Dongetti je podigao zid s još jednim nizom niskim pilastara iznad kojih je brod završio stropom. Vertikalna podjela zida s dva pilastarska niza i zatim stropni završetak, Dongetti je proveo koristeći renesansna iskustva venecijanske arhitekture koja stilski - što ne znači uvijek i vremenski - prethodi Palladiju. Njih je mogao dobro upoznati prethodno radeći na piranskoj stolnici (1740.), crkvi s početka 17. stoljeća. Njezin brod je, naime, također stropno završen, a zidovi su mu isto tako raščlanjeni s dva, jedan iznad drugog postavljena niza pilastara.

²³ Model se čuva u sakristiji crkve.

²⁴ Vidi V. Marković, n. d., str. 69-80.

I u rješenju svetišta Dongetti je također mogao biti potaknut istim uzorom. Svetišni je zid rastvorio s tri lučna otvora, ali nije ponovio renesansnu metriku iz piranske crkve koja bi zahtijevala da bočni, uži lučni otvori svetišta visinom budu jednaki donjem pilastarskom redu i da ih, zajedno s njime, završi isto grede. Nasuprot tome, Dongetti je trolučnom otvoru slobodno odmjerio visinu, a zid je iznad njega, sve do stropa, ostavio neraščlanjen. Tako se je približio kasnosrednjovjekovnim rješenjima jednobrodnih dvoranskih crkava s trolučno rastvorenim svetištem. U tim crkvama također i zidovi broda nisu raščlanjeni zidnom plastikom (franjevačka crkva u Puli i Kopru, romanička crkva sv. Vinka u Sanvinčentu - da spomenemo samo pojedine istarske primjere. Istovjetno rješenje moglo bi nas vratiti vremenski daleko u prošlost, do razdoblja ranog kršćanstva (crkva u Mirinama na otoku Krku), ali se ono jednako nastavlja i u 16. stoljeću, na primjer u crkvi S. Liberala u Castelfrancu, prije nego što je F. M. Preti sagradio novu (1723.-45.).²⁵ Međutim, na modelu Dongettijeve bujske crkve takav neraščlanjeni svetišni zid zaključuje prostor broda bočno omeđen površinama ritimiziranim pilastarskim nizovima i kapelama i od njih se toliko razlikuje da djeluje poput pročelja drugačije organizirane i samostalne, uz brod "prislonjene" prostorne jedinice.

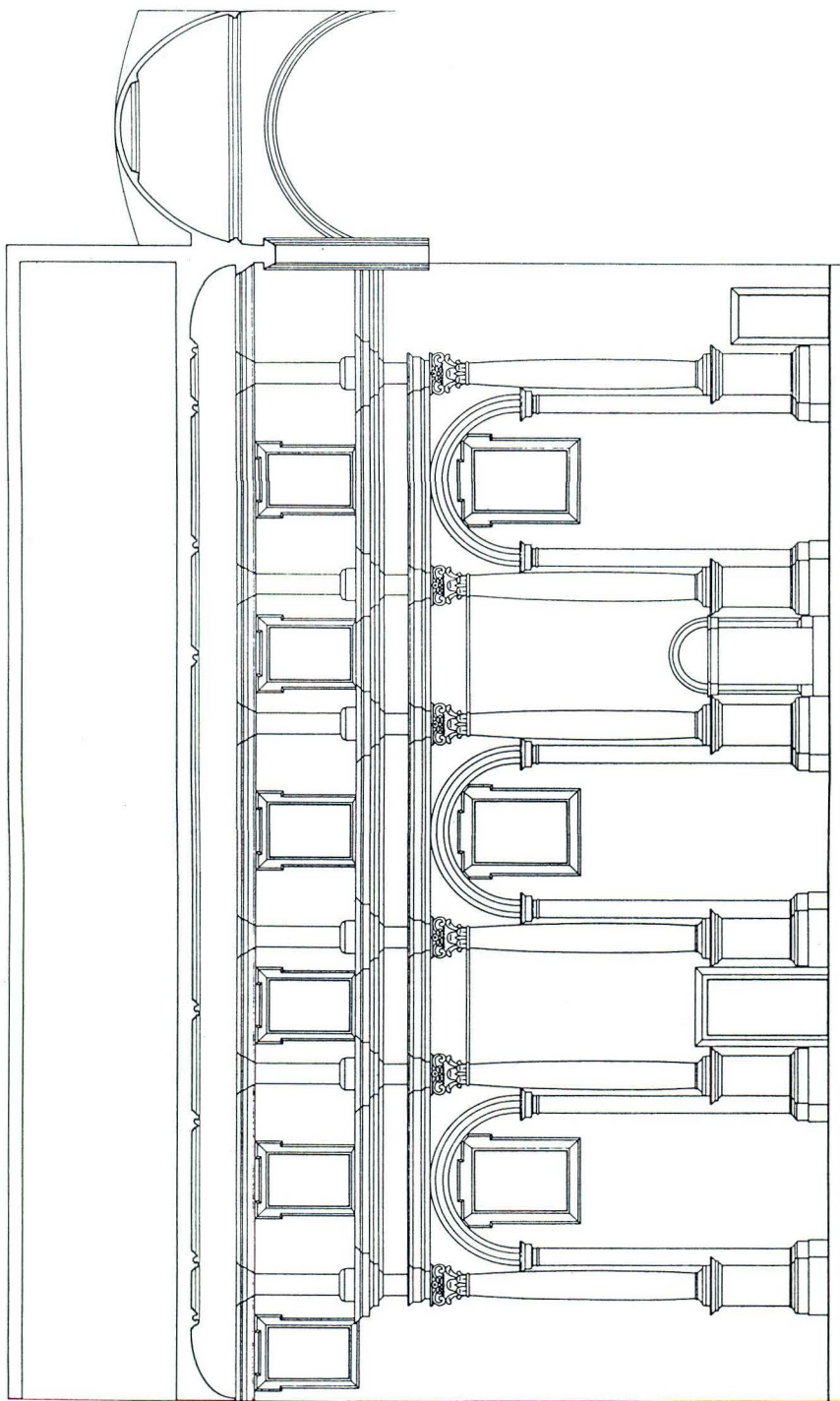
Iza trolučne pregrade, rješenjem svetišnog prostora Dongetti se približio Palladijevim idejama iz crkve Il Rendetore više nego ostali graditelji istarskih i primorskih crkava neopalladijevske skupine. Svetište je, naime, završio tako da je ponovio na začelnom njegovom zidu još jednom trolučni oblik, ali iza srednjeg luka otvorio je prostor dubokog kora. Na taj je način uspostavio Palladijev tročlani niz prostornih jedinica, brod - svetište - kor, međusobno odvojenih također visinom podne plohe.²⁶

Dongetti je napustio Buje 1768., izgradivši samo svetište crkve. Gradnju je nastavio Antonio Naiber iz Kopra te je dovršio sljedeće godine. On je promijenio Dongettijev projekt tako da je gornji niz pilastara nastavio i na zidu iznad tročlanog otvora svetišta te je brod, umjesto stropom, završio koritastim svodom.

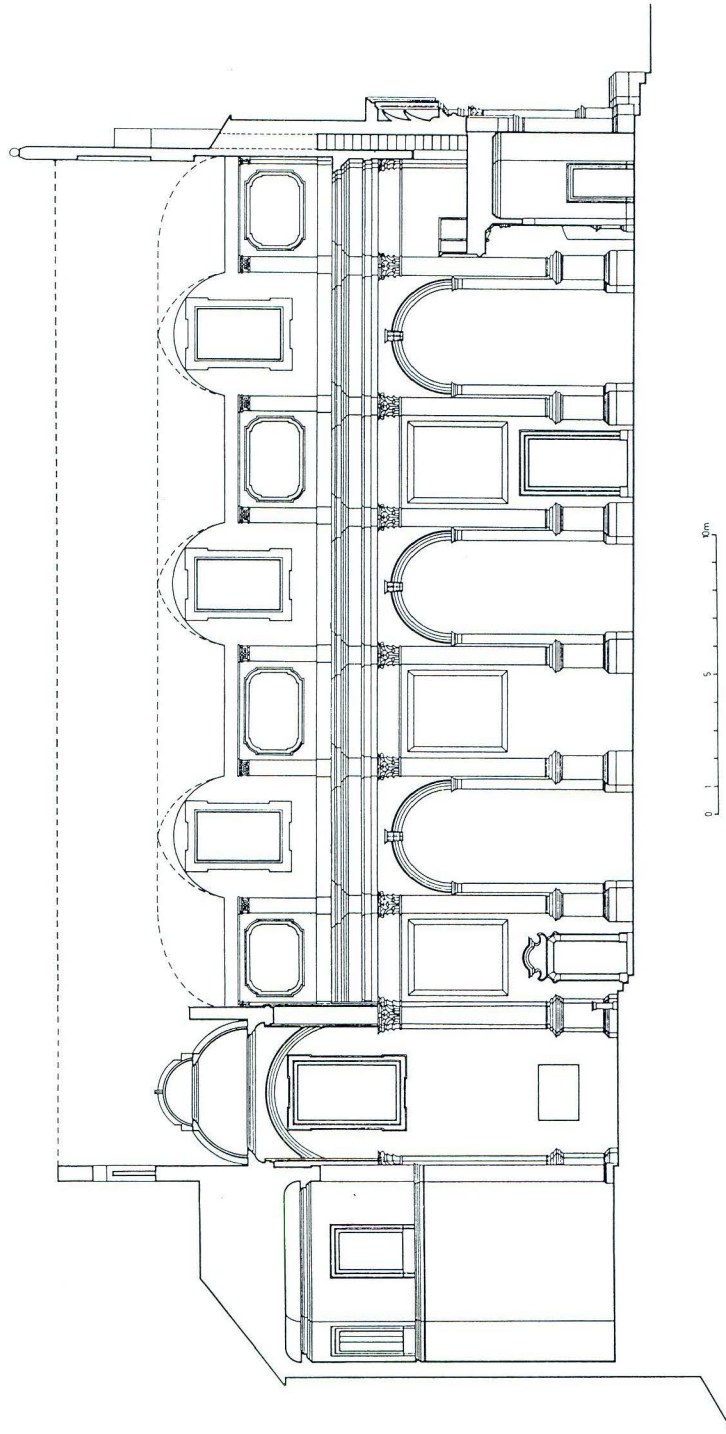
Izgradnjom koritastog svoda Naiber nije sveo brod na neopalladijevski tip, jer je zadržao razdiobu zidova dvostrukim redom pilastara koju je Dongetti predložio modelom - projektom crkve. Čak je u gornjem pilastarskom redu Dongettijeve dorske kapitule zamije-

²⁵ Arhitektonske crteže crkve objavila je *J. Anderson*, *Some new documents relating to Giorgione's "Castelfranco Altarpiece" and his patron Tuzio Constanzo*, *Arte Veneta XXVIII*, Venezia 1973., str. 290-299.

²⁶ Rješenje svetišta i kora pokazuje podudarnosti s istodobnim crkvama iz okolice Roviga. O tome, kao i o ostalim podacima o crkvi sv. Servola u Bujama, opširnije se govori u tekstu navedenom u prethodnoj bilješci. Spomenimo još da bi se, ako ne ishodište, a ono povijesne podudarnosti za rješenje svetišta s trodijelnim otvorom prema brodu i kupolom iznad središnjeg dijela oslonjenom na stupove, odnosno nosače, mogle naći od ranokršćanskog vremena do firentinske renesanse (Michelozzo, S. Maria delle Grazie, Pistoia) pa i kasnije u firentinskoj arhitekturi 18. stoljeća, ali također i u načinu organiziranja renesansnih triptiha, u odnosu njihovih okvira i slikanog prostora, na primjer u triptihu iz crkve S. Maria dei Frari, Giovannija Bellinija u Veneciji.

Župna crkva sv. Servola, Buje, uzdužni presjek modela crkve

Župna crkva sv. Servola, Buje, uzdužni presjek crkve s rekonstrukcijom svoda

Župna crkva sv. Marina, Tar, pogled u brod

nio mekano uvijenim volutama kakve ne nalazimo u rječniku plastičkih oblika korištenih u venecijanskoj arhitekturi.

Organizacija broda crkve radikalno je bila izmijenjena kada je Naiberov svod bio uklonjen zbog dotrajalosti, da bi 1816. graditelj Righetti iz Trsta sagradio novi. Umjesto koritastog postavio je stiješnjen bačvasti svod, ali tako da ga je oslonio na vijenac iznad donjeg pilastarskog reda i kapela, pa je gornji niz pilastara ostao zatvoren u prostoru krovništa. Dakle, tek nakon kasno provedene pregradnje i uklanjanja pojedinih građevnih i arhitektonskih dijelova mogao bi se brod crkve sv. Servola u Bujama smatrati primjerom iz neopalladijevske skupine. Pri tome bi se trebalo zanemariti razlike u načinu oblikovanja svoda.

Crkve neopalladijevske skupine grade se na istarsko-primorskom području do 1800. godine, ali u to se vrijeme već osipaju njihove arhitektonske karakteristike i njihove se tip-ska pripadnost iskazuje građevnim oblicima, uglavnom konstrukcijom koritastog svoda i bočnih kapela, odnosno niša svedenih samo na dva, umjesto ranija tri para. Ali crkve su,

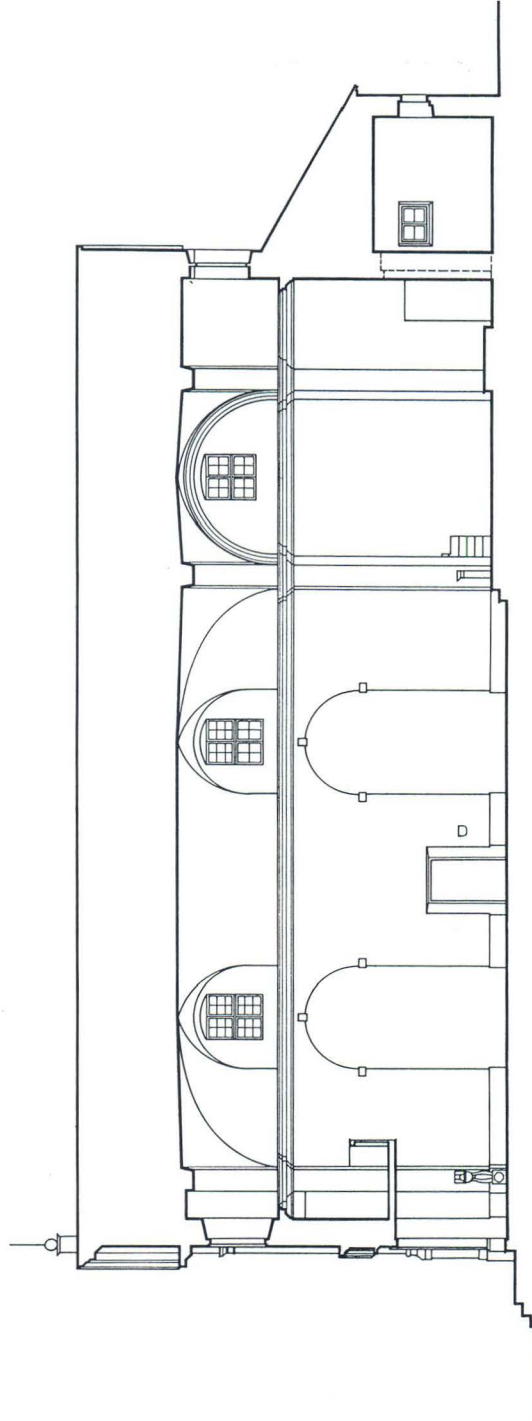

Župna crkva sv. Marina, Tar, svod svetišta

kao i prethodne, naglašeno izdužene i visoke. Crkva u Taru iz 1800. godine²⁷ ima još sve "atribute" tipske pripadnosti. Brod je završen koritastim drvenim svodom, pilastarski parovi odvajaju oltarne niše, a svetište kvadratne osnove završeno je stiješnjenom kupolom u vrhu s naznačenim mjestom lanterne (kao i u Umagu, Poreču i Buzetu). Ali zidna plastika je plošna, uska i "prorijeđena", kapiteli pilastara svedeni su na obratima istaknuti zaključni vijenac zidova, pa obrati vijenca zato više ne povezuju ionako jako razmaknute pilastre istoga para. Dvije godine kasnije, 1802. posvećena župna crkva u Humu, a korak je dalje u napuštanju tipskih normativa.²⁸ Tu je zidna raščlamba u brodu svedena na zaključni vijenac zidova i lezene su postavljene samo uz otvor trijumfalnog luka i njegovog obrisa upuštenog u površinu suprotnog, ulaznog zida crkve. U kamenim okvirima koji rube otvore kapela otkrivaju upravo arhaična shvaćanja u kojima je smisao zidne plastike nerazdvojan od građevne funkcije oblikovanja i ojačanja rubova uz zidne otvore. Svetište je višedjelno i tako složeno da siromaštvo zidne plastike možda upućuje na neke promjene i pojednostavljenja koja su se desila u toku gradnje crkve.

²⁷ Spomenuta se godina navodi u Crkva u Istri, str. 135, a istom je datiran i nadvratnik portala.

²⁸ Spomenuta se godina navodi u Crkva u Istri, str. 67, a istom je datiran i nadvratnik portala

Župna crkva sv. Jeronima, Hum, uzdužni presjek

U kasnijim godinama rješenja su još jednostavnija i povezana su s ovom tipskom skupinom još samo građevnim oblicima, kao što je to župna crkva u Dolenjoj Vasi iz 1808. godine. Tek će se 1840. sa crkvom u Vižinadi obnoviti isti arhitektonski tip, ali u plastičkom "ruhu" neohistoricizma 19. stoljeća.

Naravno da se u Istri i Hrvatskom primorju, istodobno s primjerima neopalladijevske skupine, grade crkve u kojima se koriste isti oblici i arhitektonski elementi. Oni su međutim, uključeni u cjeline nastale povezivanjem različitih arhitektonskih iskustava pa se značenje njihove arhitekture može raspoznati tek u širim komparativnim razmatranjima. Ali prije toga treba vidjeti kako se neopalladijevski tip crkve usvajao u južnijim krajevima hrvatskog Jadrana. Ratna zbivanja prekinula su put kod Karlobaga. Krenuti dalje znači zakoračiti u prostor Dalmacije i bogatstvo njezine arhitektonske baštine. Tu nas očekuje pouzdani tumač - znanstveno djelo Krune Prijatelja gdje su među brojnim knjigama i studijama i one bez kojih se ni traganje za jednim arhitektonskim tipom ne može nastaviti.

CHIESE NEOPALLADIANE A NAVATA UNICA DEL XVIII SECOLO NELLA CROAZIA NORDADRIATICA

Vladimir Marković

Già R. Matejčić ha osservato che un gruppo di chiese costruite nel XVIII sec. in Istria e sul litorale della Croazia appartiene a un tipo caratteristico per l'architettura del Settecento e G. Massari. L'autore di questo testo prosegue l'analisi dei caratteri architettonici di questo gruppo e stabilisce che i caratteri comuni sono determinati dall'organizzazione della navata della chiesa. Le pareti laterali sono ritmate da coppie di pilastri tra i quali vi sono tre (più di rado due) paia di cappelle o nicchie d'altare. La navata è conclusa da volta a catino costruita con una struttura lignea. In base a questi caratteri, il gruppo in questione comprende le chiese parrocchiali di Umag, Buzet, Grožnjan, Završje, la chiesa di Semić, la chiesa francescana a Rovinj, s. Maria degli Angeli a Poreč, S. Antonio Abate a Veli Lošinj, e la chiesa di Tar.

Stimolato da precedenti ricerche sull'architettura veneziana del XVI-XVIII sec. (in particolare di Wittkower) e dai rapporti già assodati tra l'architettura di Massari e la chiesa del Redentore di Palladio, l'autore cerca di mostrare "l'evoluzione" della chiesa veneziana a navata unica del XVII sec., evidenziando, accanto a quelle palladiane, anche importanti influenze della precedente architettura d'epoca rinascimentale.

Accerta quindi le coincidenze tra le chiese di Massari e quelle dell'Istria e del Primorje e le definisce di tipo neopalladiano, (Il termine (neo) palladianesimo si utilizza del resto in un ampio ventaglio di significati, ma qui la determinazione ideologica stabilita non si basa sulla "carica" classicistica che il concetto di (neo) palladianesimo regolarmente contiene, si riferisce invece al preciso schema architettonico che Palladio realizzò con la navata della chiesa del Redentore).

Prendendo in considerazione singoli esempi di chiese neopalladiane in Istria e nel Primorje croato l'autore ha stabilito che la chiesa di Umag (1730) dimostra che il tipo ricordato appare relativamente presto sulla costa croata dell'Adriatico e che la chiesa di Umag ha indirettamente influenzato la sua adozione. Ciò è confermato dalla chiesa di Buzet. Le chiese di Poreč, Lošinj e Grožnjan mostrano il ventaglio di differenze che all'interno delle determinazioni normative di tipo neopalladiano è stato realizzato nella regione istriana e litoranea, mentre la soluzione del coro nella chiesa di Semić contiene espezienze spesso presenti nell'architettura sacra sul territorio dei possedimenti austriaci nell'Adriatico (Bribir, Sv. Petar u Šumi, Brseč...)

La notizia già precedentemente pubblicata che la chiesa francescana di Rovinj fu ultimata nel 1710, ma consacrata nel 1750, è stata spiegata dall'autore con due fasi della sua costruzione. Nel 1710 fu costruito un edificio di forme molto tradizionali, dalle pareti lisce con tetto aperto e cornice architettonica dipinta intorno all'arco trionfale. Prima della consacrazione la navata fu rimodellata e ricoperta da una volta lignea a catino. A Tar vi è un'esemplare risalente al 1800 di chiesa neopalladiana semplificata, e due anni più tardi nella chiesa di Hum lo stesso tipo è ridotto solamente agli elementi architettonici.

Con la ricostruzione dell'aspetto originario della chiesa parrocchiale a Buje e in base al progetto conservatosi (modello ligneo) l'autore ha escluso la chiesa dal gruppo tipologico ricordato.